

EL CINEMA DOCUMENTAL DE PROPAGANDA SANITÀRIA REALITZAT DURANT LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

CARRAU i BUENO, Ida

Arxivera de la Regió Sanitària Barcelona. Barcelona (Barcelonès). icarrau@catsalut.cat

Rebut: 28 d'octubre de 2021

Acceptat: 21 de gener de 2022

PARAULES CLAU:

- *Pel·lícules mèdiques*
- *Metges*
- *Guerra Civil Espanyola*
- *Cinema de propaganda*
- *Transfusions de sang*

PALABRAS CLAVE:

- *Películas médicas*
- *Médicos*
- *Guerra Civil Española*
- *Cine de propaganda*
- *Transfusiones de sangre*

KEYWORDS:

- *Medical films*
- *Doctors*
- *Spanish Civil War*
- *Propaganda cinema*
- *Blood transfusions*

RESUM: L'objectiu d'aquest article pretén ser una aproximació a l'estudi dels documentals de contingut sanitari rodats durant la Guerra Civil Espanyola, entre 1937 i 1938, pel bàndol republicà. I a la vegada, que la persona interessada en aprofundir en aquest àmbit, sigui coneixedora del fons cinematogràfic i de la literatura bibliogràfica a consultar.

EL CINE DOCUMENTAL DE PROPAGANDA SANITARIA REALIZADO DURANTE LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA (1936-1939). RESUMEN:

El objetivo de este artículo pretende ser una aproximación al estudio de los documentales de contenido sanitario rodados durante la Guerra Civil Española, entre 1937 y 1938, por el bando republicano. Y a la vez, que la persona interesada en profundizar en este ámbito sea conocedora del fondo cinematográfico y de la literatura bibliográfica a consultar.

THE DOCUMENTARY CINEMA OF HEALTH PROPAGANDA MADE DURING THE SPANISH CIVIL WAR (1936-1939). ABSTRACT:

The aim of this article is to be an approach to the study to the health documentaries that were shot during the Spanish Civil War, between 1937 and 1938, for the Republican side. It is also aimed that anyone interested in deepening in this field become aware of the cinematographic and bibliographical literature funds that can be consulted.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: CARRAU i BUENO, Ida. "El cinema documental de propaganda sanitària realitzat durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2022; 77: 157-176. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2022.77.7>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Ida Carrau i Bueno, 2022

DOI:10.1344/gimbernat2022.77.7

INTRODUCCIÓ

Amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola, el cinema es va posar al servei del conflicte, i els films van ser utilitzats tant pels partits polítics i sindicals com també pel govern per difondre els seus idearis. Per això, en el bàndol republicà, adonant-se del potencial que tenia el cinema, iniciaren la producció de pel·lícules, noticiaris i documentals per al consum de la població. Entre aquestes pel·lícules, es rodaren diversos documentals de contingut sanitari, on es mostrava com funcionaven els serveis mèdics republicans, com es procedia a la realització de les transfusions de sang i com era la cura i l'atenció als malalts del front i hospitals. Per això, disposaren de l'ajut del Govern de la República, el Ministeri de Sanitat, el Comissariat de Propaganda i la seva secció de cinema (Laya Films), les productores catalanes,¹ el Casal del Metge,² i també les associacions mèdiques com l'American Medical Bureau (AMB) també coneguda com a Medical Bureau and North American Committee to Aid Spanish Democracy (AMB), la Canadian Committee to Aid Spain (CASD), la Central Sanitaire Internationale (CSI) i el Socorro Rojo Internacional (SRI).³ Els films, tot i comptar amb un discurs propagandístic pel govern republicà, tenien una doble funcionalitat, per una banda produir un efecte crida internacional per recaptar fons amb fins humanitaris (la compra de material quirúrgic per a l'exèrcit republicà i per als hospitals) i per l'altre, una crida a captar donadors de sang i personal mèdic internacional, per tal de socórrer els ferits.

Figura 1. Un operador de Laya Films, Secció Cinematogràfica del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, rodant des del sostre d'un camió del Comissariat, Front d'Aragó. 1937. (Foto: Arxiu Nacional de Catalunya).

ELS DOCUMENTALS

Un dels primers i més conegut documental de propaganda sanitària va ser *Transfusió de sang* (1937), realitzat per la productora Laya Films. El documental es troba disponible a la web de la col·lecció Guerra Civil de la Filmoteca de Catalunya i a la European Film Gateway.⁴ Té una durada de 9', en blanc i negre, narrat en català, i rodat per un equip d'operadors de càmera integrat per Josep Maria Maristany i Manuel Berenguer. El documental mostra el procés d'extracció de la sang, la seva desinfecció, i la seva conservació en tubs tancats individuals per ser enviats al front republicà. En el preàmbul es cita que ha estat gestat sota la supervisió tècnica del doctor i hematòleg Frederic Duran i Jordà, director de l'Hospital de Sang número 18 del PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya) i de la UGT (Unió General de Treballadors), i a la vegada cap dels Serveis de Transfusió de Sang al Front. El Dr. Duran, autor de diversos articles relacionats amb la transfusió de sang, havia manifestat interès per les tècniques utilitzades pel cirurgià rus Sergei Sergeevich Yudin (Serguei S. Judine), el qual tingué l'oportunitat de conèixer durant la seva estada a Barcelona, l'any 1934, abans de l'esclat de la Guerra Civil.

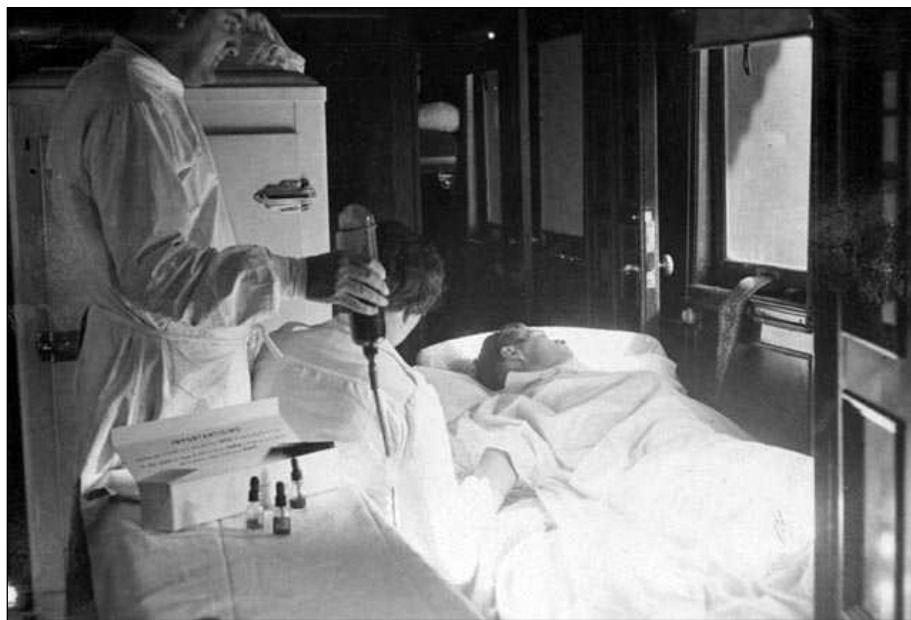

Figura 2. El Dr. Frederic Duran i Jordà, organitzador del Servei de Transfusió de Sang, fent una transfusió a un malalt en un vagó de tren habilitat com a centre mèdic del Servei mencionat. 1936-1938. (Foto: Arxiu Nacional de Catalunya).

Una veu en *off*, afirma que aquesta pel·lícula està dedicada “als directors del Servei de transfusió de Sang, als seus col·laboradors i als seus donants anònims de sang, com un homenatge al seu heroisme cívic en pro dels nostres soldats”. A continuació es mostra el personal tècnic del Dr. Duran treballant en un laboratori amb diversos aparells, utensilis i tubs de vidre que seran utilitzats pel Banc de Sang. A l'interior de la sala una infermera apunta les dades dels donadors, que com bé diu la veu, “la sang s'extreu de donants voluntaris sense distinció de sexe, edat, política o ideologia sindicalista”. La quantitat a obtenir per donador és de 300 a 400 cc. Es narra la tècnica de l'obtenció de la sang, i com aquesta es barreja amb citrat de sosa i es conserva a la nevera, de més un a dos graus sobre zero. Un cop realitzada l'extracció, s'encapsa l'ampolla de vidre allargada i segellada al buit, direcció al front, gràcies a un camió destinat a transportar la sang, i dotat d'una cambra de refrigeració, amb neveres elèctriques alimentades per un joc de bateries, una dinamo per a alimentar-les i un motor d'explosió per a fer funcionar aquesta.

Figura 3. Cotxe sanitari “Servei de transfusió de sang al front” de la Generalitat de Catalunya. Barcelona. 1937. (Foto: Arxiu Nacional de Catalunya).

Tot seguit, veiem una recepcionista de l'hospital que rep una trucada amb una petició de lliurament de sang al front. Una furgoneta arriba i un soldat ferit s'estira en una llitera esperant una transfusió. El narrador destaca el fet que aquest procés de transfusió i conservació de sang representa una gran innovació, afegint l'interès que el procediment havia generat a tot el món. Al mateix temps es descriu com aquest servei va ser creat per un partit sindicalista polític, el PSUC (amb l'ajut de la UGT) i que, en principi estava destinat a abastir a les seves pròpies columnes desplaçades al front d'Aragó. En paraules del mateix Dr. Duran, en aquella època, mitjans de setembre, la Sanitat Militar de fet no existia i trobant-se els fronts repartits en columnes dependents directament dels partits polítics o de les centrals sindicals, el PSUC va creure oportú que les seves columnes, les de la UGT i els hospitals de campanya controlats per aquestes dues organitzacions tinguessin establert un servei de transfusió de sang conservada. És així, doncs, amb caràcter particular que començà a funcionar aquest servei, fins que, al cap de poc temps, va ser cedit oficialment al Consell de Sanitat de Guerra. El documental finalitza afirmant que els seus "beneficis es poden estendre a tots els soldats i que a la vegada, el nostre sistema de transfusió ha despertat un viu interès internacionalment per molts països fins al punt de sol·licitar la patent".

Va ser el cas de la comunitat mèdica de Gran Bretanya, i en concret del doctor Richard White Bernard Ellis de la British Paediatric Association, que havia visitat Catalunya interessant-se pels esdeveniments de la Guerra Civil Espanyola i pel mètode Jordà. El Dr. Ellis publicà, un any més tard, l'article *Blood Transfusion at the Front (Film by Dr. Frederic Duran Jordà, Chief of the Spanish Government Blood-transfusion Service)*. El divendres, dia 7 de gener de l'any 1938, el documental del Dr. Duran es va exhibir a la seu de la Reial Societat de Medicina de Londres, tal com recull la premsa catalana en la següent notícia: "Un film del Comissariat de Propaganda és molt comentat a Londres: Anit passada, al local de la Reial Societat de Medicina de Londres fou passat el film *Transfusió de sang al front* realitzat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Fou presentat pel Dr. Ellis, que visità Catalunya el passat mes d'octubre per estudiar el problema dels refugiats, així com el sistema de transfusió de sang organitzat pel Dr. Duran, el qual li plagué molt. A la sessió hi assistiren els metges més coneguts d'Anglaterra i metges de l'Exèrcit i de la Marina. La pel·lícula va causar gran impressió i fou molt comentada. La secció de Transfusió de Sang de la Creu Roja Britànica ha demanat el film per a treure'n còpies, puix que creuen que té molta importància".⁵

Es desconeix la data exacta del rodatge i del seu muntatge, però el 17 de desembre de l'any 1937 la premsa catalana recollia la notícia on s'informava que a les instal·lacions de la productora Laya Films es projectarien tot un seguit de

documentals, entre ells aquest: “*El cinema al servicio de la cultura y de la guerra: Transfusión de sangre: Probablemente no será este título el que le corresponda a un reportaje estupendamente logrado por Manuel Berenguer. En este film de corto metraje, y en el que recoge con todo detalle la serie de trabajos y manipulaciones a que es sometida la sangre, que sirve para salvar la vida a los soldados del frente. A pesar de las dificultades que encierra un reportaje de esta clase, el ‘cameraman’ y el montador han conseguido una película de gran interés y de un valor pedagógico apreciable*”.⁶ Es té notícia, no confirmada, que el documental es va projectar als cinemes Publi, a Barcelona, a mitjans de l'any 1938.

La premsa catalana, també va recollir breus notícies on s'anunciaven les conferències⁷ a càrrec del Dr. Duran, en els estatges de l'Orfeó de Sants i al Grup de Donadors de Sang del Socors Roig de Catalunya del districte setè, que s'acompanyaven de projeccions cinematogràfiques. Es desconeix si aquestes projeccions eren en realitat el film en qüestió. La crida a la donació de sang es va fer efectiva, només cal llegir una notícia de premsa on es deia que s'havia aconseguit la xifra de tres mil donadors de sang a l'Hospital número 18 (Montjuïc) dirigit pel Dr. Duran. Els donadors: treballadors de ferrocarrils, funcionaris de l'Ajuntament i un nombrós grup de persones anònimes.⁸ Per altra banda, per decret del 16 de desembre de 1937, el Servei de Transfusió de Sang al front del Dr. Duran, va ser guardonat amb el Premi de Medicina de la Generalitat de Catalunya per ser una de les millors aportacions científiques de caràcter mèdic.

A la vegada, les imatges del documental *Transfusió de sang* van formar part d'un altre documental anomenat *Blood Transfusion* de l'any 1941. Rodat sota la direcció de Hans M. Nieter i amb la cooperació del Medical Research Council, el Ministry of Information d'Anglaterra va rodar aquest documental, on s'exposa el recorregut històric de la tècnica de la transfusió de sang arreu del món i com va ser possible aquest servei en els grans conflictes bèl·lics, com ara la Guerra Civil Espanyola. En el minut 8' aproximadament es mostren les escenes del Servei de Transfusió de Sang que portava a terme el Dr. Duran. Aquest documental, que té una durada aproximada de 18', es troba disponible a la web del Museu Wellcome Collection de Londres,⁹ i també a les sales de la mediateca del British Film Institute (BFI).

De la mateixa productora, Laya Films, cal ressaltar altres documentals i noticiaris de caràcter assistencial i de protecció als infants i als refugiats que també són consultables a la web de la Filmoteca de la Generalitat: *Ofrena als infants* (1938), *Festa de l'infant* (1938), *Per als nostres infants* (1938), *Barcelona, festival d'ajut català a*

Montjuïc (1937), *França, un refugi de guerra* (1938), *Múrcia, infants refugiats* (1938), *Diada de la bona voluntat* (1938), *Armes catalanes* (1938, mascaretes antigàs), *Alacant, fabricació de caretes i equips antigàs* (1938), *Menjadors infantils* (1938), *Mèxic, amb els infants espanyols* (1938), *Ajut català als nens d'Euskadi* (1938, visita del president del Govern d'Euskadi, José Antonio Aguirre, als refugiats a l'Hospital d'Euzkadi a Barcelona), *Ajut infantil* (1938), *Refugees in Catalonia* (1938), *Reraguarda per a esbarjo dels ferits* (1938, un grup de dansaires bascos en un hospital per l'entreteniment dels soldats ferits), *Nouvelles d'Espagne* (1937, a València, imatges de la ministra de Salut, Federica Montseny, i una diputada parlamentària belga, observen des d'un balcó sis ambulàncies donades pel Fondo de Solidaridad Sindical Charity Fund del Sindical Internacional Socialista que surten al front), entre d'altres.

Un altre documental de contingut sanitari va ser *Heart of Spain* (1937), també titulat *Coeur d'Espagne* (potser recordant el poema de Pablo Neruda, *España en el corazón*), i conegut també com a *Instituto Hispano Canadiense de Transfusiones de Sangre* amb una durada de 30', en blanc i negre, sota la direcció de Herbert Kline i el fotògraf Geza Karpathi (després conegut sota el nom de Charles Korpin). Va ser produït per la Frontier Films (una companyia independent que, entre els seus fundadors destacà Jori Ivens, director de cine holandès i autor de la coneguda *The Spanish Earth*), amb la col·laboració d'American Medical Bureau to Aid Spanish Democracy i la Canadian Committee to Aid Spain Democracy, per tal de recaptar fons per als serveis sanitaris republicans. El documental, que el podem visionar en diverses versions, és consultable als Archivos de la Filmoteca Española¹⁰ (veu en *off* en francès) i a la web del Canadian Committee to Aid Spain¹¹ (veu en *off* en anglès) així com en altres webs com la de Leo Hurwitz¹² (un dels editors del documental i un dels fundadors del documental nord-americà dels anys trenta i de la productora Frontiers Films). L'origen del documental rau en el fet que el director Herbert Kline, que havia estat treballant com a locutor de ràdio a Espanya, va rebre l'encàrrec de la realització del documental per mitjà del doctor i cirurgià canadenc Henry Norman Bethune, pertanyent al Batalló de Mackenzie-Papineau, una unitat canadenc que formava part de les Brigades Internacionals, i que s'havia instal·lat a Madrid a mitjans de l'any 1936 després de ser convidat pel Comitè d'Ajuda a l'Espanya Republicana, amb seu a Toronto. Durant la guerra el Dr. Bethune va ser testimoni d'un dels episodis més tràgics del conflicte (conegut com "La Desbandada"), on milers de persones que fugien de la seva ciutat després de l'entrada a Màlaga de les tropes franquistes, van ser bombardejats des de l'aire i morts al peu de la carretera. Ell, juntament amb els seus ajudants, es van desplaçar a socórrer els ferits. D'aquest fet en va escriure un llibre titulat "El crim de la carretera de Màlaga-Almeria".

Les primeres escenes¹³ del documental mostren un seguit d'avions sobrevolant Madrid i com la gent, amb la mirada aterrida, corre a aixoplugar-se a un dels molts refugis de la ciutat. La càmera enfoca els cadàvers, que estan per tot arreu, i els edificis malmesos per la metralla. I sentim: *“Esto es Madrid. Un tercio de la ciudad está en ruinas”*. Enmig d'aquesta guerra, assistim a una població, que víctima d'aquest conflicte, intenta viure la seva vida malgrat la destrucció que l'envolta. I entre aquesta població, els més petits, els nens, juguen a ser soldats i a la vegada ajuden a construir barricades, mentre la veu en *off* diu: *“incluso los niños defienden la ciudad en su juego”*. Novament els avions apareixen i es produeix un nou vessament de sang, que fa que molts dels civils es personin a les portes de la Hispano Canadian Blood Institute del Dr. Bethune¹⁴ (c/Príncipe de Vergara, 36), oferint la seva sang desinteressadament.

Figura 4. Fotograma del documental *Heart of Spain*. El doctor canadenc Henry Norman Bethune explicant a la donadora de sang, Hero Escobedo, com es procedirà a fer-ne el seu enviament. 1937. (Foto: Web Filmoteca Española).

És aquí on s'inicia la segona part del documental i sentim als donants que pregunten: “La meua sang s'espallrà? Es donarà als ferits? Puc conèixer la persona a qui se li dona la sang?”. Esperen la resposta del Dr. Bethune, que en aquests moments està ocupat extraient la sang a una donant, una dona gran, que sembla estar de dol, Hero Escobedo. Finalment, la sang extreta és introduïda en una botella, analitzada, etiquetada i conservada en una nevera. La sang no pot esperar i un camió

refrigerat, amb les sigles “*Servicio canadiense de transfusión de sangre*”, transporta aquests autoinjectables a l'Hospital Americano (al Palau Villa Paz, Saelices, Castella-la Manxa) creat per l'American Bureau to Aid Spanish Democracy. Sentim: “*Desde el corazón de España, la sangre llega. Sangre para renovar la vida*”. I arriba el camió de sang amb el Dr. Bethune, que és rebut pel seu company, el també doctor i cirurgià Donald H. Pitts, pertanyent a l'Abraham Lincoln Brigada. A l'interior de l'hospital, un milicià ferit, Enrique Galán, rep les cures d'una infermera negra (Salaria Kee O'Reilly).¹⁵ El soldat rep una transfusió de sang i tot seguit la senyora Hero Escobedo el visita. L'acaricia i li fa un petó, com si fos el seu fill, i sentim al narrador que diu: “*Nace una nueva amistad, fortalecida por lazos de sangre*”. Finalment, un cop restablert, se celebra una festa, per acomiadar als soldats que es reincorporen a la lluita. El documental finalitza amb la imatge d'uns milicians, desfilant i combatent, mentre que sobreimpressionat a la pantalla, una botella es va omplint de sang i amb els punys en l'aire, els soldats marxen cap a la guerra (una veu en *off* diu “*Mientras que en el frente del ejército español y los voluntarios internacionales derraman su sangre para salvar a la tierra y al pueblo, en la retaguardia, los que no luchan o no pueden luchar crean una gran reserva de sangre para dar vida a aquellos que la han perdido en el campo de batalla*”).

El film va tenir un pressupost de 5.000 dòlars aportats per l'American Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. L'estrena internacional, amb el lema “*Heart of Spain is a new kind of documentary film*”¹⁶ va tenir lloc el juliol de l'any 1937 a Hollywood i a partir d'aquí començà una gira itinerant per tot el país per tal de recaptar diners. Una ambulància decorada amb els noms i actrius de l'*star system* (sota l'auspici de la Motion Picture Artist Committee) amb un grafit que deia “*Hollywood Caravan to Spain*”, es va exhibir en les més de cinquanta-set ciutats on es va projectar: “*The Heart of Spain, a motion picture accompanying the Spain bound ambulance from Hollywood will be shown Saturday evening, October 30th, at the Central club, 2027 Dodge street. The ambulance, which stops at all large cities in its tour across the country is one of the two sponsored by the Motion Picture Artist Committee working in conjunction with the Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. The ambulance will be on display in front of the Central club and will tour the downtown sections of Omaha [Nebraska] on Saturday. The purpose of the ambulance tour is to raise funds for medical aid to Loyalist Spain. Admission! to the evening program is twenty five cents*”.¹⁷ El documental també va ser projectat, a més a més de les sales cinematogràfiques, a l'Hotel Washington¹⁸ per l'American Friends of Spanish Democracy, a càrrec del doctor Edward K. “Eddie” Barsky (de l'Abraham Lincoln Brigada), i a la vegada també en esglésies i locals sindicals.¹⁹ El Dr. Bethune, de

retorn al seu país durant uns dies, es dedicà a realitzar una gira de presentació de *Heart of Spain* acompanyada de conferències, per tal de demanar l'ajuda mèdica per l'Espanya republicana. Al Canadà, es projectà a l'Orpheum Theatre de Vancouver l'1 d'agost de 1937. Amb un aforament de 3.000 persones, s'hi van recaptar prop de 2.000 dòlars.

D'aquest documental es va realitzar una versió francesa sota el títol *Coeur d'Espagne*, que és consultable a la web Fundació Antonio Machado²⁰ i a la web Ciné-archives.

El 12 d'octubre de l'any 1937 el documental es va presentar a París, en un visionat privat: "El cor d'Espanya: A la saleta cinematogràfica de l'Administració de la Duana, algunes personalitats franceses pogueren assistir a la projecció d'un documental, 'Heart of Spain', realitzat fa sis mesos d'ençà que es va rodar, per un jove periodista americà Herbert Kline. Tots els assistents a la projecció restaren trasbalsats pel film, que, al marge del servei mèdic, relata també els bombardeigs i presenta els hospitals. I, quan la llum tornà a la sala, G.W.Pabst, que havia estat convidat a la sessió, movia la testa sense poder confegir ni una paraula. Finalment murmurà: -El que caldria, és enviar personalment una còpia d'aquest film a Hitler i a Mussolini. Estic segur que, quan pensen en l'Espanya no veuen realment allò que ells n'han fet!...".²¹ El documental es va exhibir a la cartellera, per primera vegada, al Théâtre Pigale de París, el 13 de febrer de l'any 1938.²² A la ciutat de Nîmes, en una de les projeccions, amb aproximadament 900 persones a la sala, es va recaptar 490 francs.²³ Aquell mateix any, a París, el Committee International d'Aide Espagnole presentava el documental sota el títol "*Grande soirée cinématographique, mercredi 9 mars, à 21 heures, au Royal Bio Cinéma (rue Tapis Vert) au bénéfice des héroïques défenseurs de l'Espagne républicaine. Au programme: Coeur d'Espagne. Tous les amis de la Paix et de la Liberté voudront voir ces films, témoignages de l'héroïsme de tout un peuple. Prix: 4 francs*".²⁴

En una altra d'aquestes exhibicions cinematogràfiques del documental i per invitació de la Centrale Internationale Sanitaire, el Dr. Duran realitzà, davant la classe mèdica francesa, una conferència a París parlant del mètode de transfusió de sang emprat a Catalunya: "*Lundi 21 març, à 20 heures 30, salle Aydar, 3, Paris, le Dr. F. Duran Jorda, directeur de l'institut de transfusion du sang à Barcelone fera une grande CONFERENCE sur le 'Rôle et l'organisation de la transfusion sanguine pendant la guerre d'Espagne'*".²⁵ Un dels metges assistents, allà present, escrigué un article ("*En l'Espagne républicaine la transfusion à base de sang conservé*") a la premsa lloant aquest sistema del Dr. Duran: "*Barcelone possède aussi une organisation de donneurs de sang unique au monde*".²⁶

Així mateix es realitzà un altre muntatge d'aquest documental, amb subtítols en suec, titulat *Spaniens Hjärta* amb l'ajut de la Swedish Aid Spain amb l'objectiu principal de recaptar fons. És consultable a les sales de la Svenska Filminstitutet.

Aquí, a Catalunya, el documental es projectà un dissabte, 13 de novembre de l'any 1937: "Una pel·lícula sanitària: Al saló de proves de Ràdio-Films s'ha projectat, en sessió privada, i a la qual foren invitats el coronel Juli Bejarano [Julio Bejarano Lozano], cap de Sanitat de l'Exèrcit de Terra i els caps i oficials de la Direcció, una pel·lícula sobre Transfusió de sang, realitzada pel doctor Klein [error del diari, no era doctor], la qual ha estat subvencionada per l'Institut Hispano-Canadenc de Transfusió de Sang. El film, magnífic de realització i fotografia, exposa els serveis humanitaris d'aquest Institut en una senzilla trama argumental i punyents escenes de guerra pletòriques d'emoció. Els assistents a l'acte felicitaren el doctor Klein per la meritíssima tasca complerta i aquest oferí la pel·lícula a Sanitat Militar".²⁷

Un altre documental, rodat l'any 1937, però editat un any més tard, és *Return to Life* (la versió francesa *Victoire de la vie* o *Retourn à la vie*), novament amb Herbert Kline a la direcció juntament amb el guió i direcció d'Henri Cartier-Bresson, conegut director francès i assistent de rodatge dels films del director Jean Renoir, com *Une partie de campagne* o *La Règle du Jeu*. Va ser produït per la Frontier Films amb la col·laboració del Medical Bureau i el North American Committee to Aid Spanish Democracy i la Centrale Sanitaire Internationale francesa, organització a París a través de la qual s'enviava l'ajut mèdic a Espanya: "*De tous les films documentaires inspirés par l'Espagne républicaine -ils sont déjà nombreux- le plus émouvant, à mon sens, est celui que vient de produire la Centrale Sanitaire Internationale: Victoire de la vie. On sait quelle œuvre admirable accomplit cette Centrale. Aussi, la Centrale Sanitaire Internationale s'efforce-t-elle de faire connaître son action, afin d'obtenir de nouvelles ressources, de plus nombreux appuis. Elle usé pour cela du meilleur moyen de publicité dont elle puisse disposer: le cinéma*".²⁸ El documental, amb una durada de 49', en blanc i negre, és consultable a Ciné-archives.²⁹

Se'ns mostra a un grup de nens jugant al carrer, malgrat les difícils circumstàncies i els persistents bombardejos de les tropes franquistes: "*Un día en Madrid. 10.00 de la mañana. Esto es Europa, es la República española y esta es una ciudad donde la gente vive y trabaja. Hombres y piedras protegen de los enemigos. Se respira tranquilidad aquí, no se ha visto un arma en todo el día. Ciudad de barricadas. Pero no se pueden construir barricadas en el cielo*." A continuació, es presenta uns gràfics on s'explica com són els centres de puericultura de l'estat

republicà, i com les mares porten als seus fills en aquests dispensaris i les infermeres tenen cura de la salut dels més petits. A la vegada, veiem diverses imatges de sanatoris i dispensaris tuberculosos a la vora del mar, i el doctor Juan Planelles i Ripoll, director dels serveis sanitaris del *Ejército del Centro*, visita el centre. El repòs i la tranquil·litat d'aquests malalts, però, deixa pas a la guerra, una guerra que no dona treva: A les fàbriques, les dones produeixen cotó per fer-ne un ús sanitari i, al camp, els pagesos, llauen i inicien les collites de les olives. Veiem tot seguit com marxen els combois, plens de queviures: és la solidaritat dels agricultors que donen la meitat de la seva recol·lecció a l'exèrcit i la població civil. D'altra banda, una multitud de persones s'incorporen a l'exèrcit republicà i alguns d'ells reben instruccions militars per ser formats com a portalliteres. A ritme dels tambors, comença la marxa cap a la línia de foc. Els trets de metralladores i canons amb les forces rebels ocasionen els primers ferits i un hospital prop del camp de batalla envia la seva ambulància, instal·lant-se en un punt de socors. Es descriu els primers auxilis per part de les unitats sanitàries del Medical Bureau the North American to Aid Spanish Democracy, encapçalat pel doctor Irving Busch, de l'Abraham Lincoln Brigade. Se succeeixen les operacions d'emergència en els hospitals mòbils i les evacuacions de ferits amb ambulàncies i trens mèdics cap a la Centrale Sanitaire Internationale. Els llocs filmats, entre d'altres, són l'Hospital Suec-Noruec d'Alcoi, l'Hospital Militar Holandès (ocupant l'antic palauet d'estil mossàrab de Villa Enriqueta de Villanueva de la Jara, Castella - la Manxa), l'Hospital Militar Internacional Belga (Ontinyent, també conegut com l'HMIIO -amb les sigles a la façana de IOS Internacional Socialista Obrera i FSI Fons de Solidaritat Internacional-, amb el suport d'aquestes dues organitzacions i el Partit Comunista Belga), l'Hospital de Múrcia, l'Hospital Militar "*Passionaria*" rebatejat com Hospital Militar Núm. 2 (València), l'Hotel Ritz de Madrid reconvertit en hospital, el tren Hospital Núm. 5 i l'Hospital Militar de Barcelona (Vallcarca) amb el Dr. Juan Planelles. Seguidament es fa una crida per tot aquell que vulgui aportar diners per comprar ambulàncies i material mèdic per la cura d'aquests malalts.

En un altre indret, a Conca, trobem emplaçat l'Hospital Americà de Villa Paz, el primer hospital nord-americà creat amb l'ajuda de l'American Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. Els ferits són atesos, entre d'altres, pel Dr. Barsky i la infermera negra Salaria Kee. Allà els malalts descansen, llegeixen i es distreuen jugant amb un tauler d'escacs, mentre un d'ells, enllitat, canta als desamors.

A uns quilòmetres més enllà, a Múrcia, trobem un altre edifici reconvertit en hospital, la Universitat de Dret (conegut també com a Hospital Militar Universitat o Federica Montseny, ministra de Sanitat i Assistència Social d'Espanya i persona que

inaugurà l'hospital), que acull els mutilats de guerra. Passegen pel claustre amb l'ajuda d'unes cresses o bé, amb certa dificultat, fent ús d'unes pròtesis noves per poder caminar. La veu en *off* ens diu: "*Ellos no están solos. La ciencia los ayuda en su calvario*". En el poble, se celebra una festa en agraïment al personal sanitari de l'hospital (tot commemorant el seu primer any d'existència), i tots ells, i fins i tot els ferits, ballen i beuen amb alegria i, els més petits, prenen una tassa de xocolata i una llesca de pa blanc. A molts quilòmetres de distància, a Puigcerdà,³⁰ hom pot veure uns altres nens, que també juguen i canten una cançó del folklore espanyol ("*La Molinera*"). Són els nens refugiats, aliens a la barbàrie de la guerra, que es diverteixen sota l'atenta mirada dels voluntaris estrangers de l'associació "Ayuda de la Gran Bretaña de los Niños Españoles". I en un altre indret, a l'Hospital Jan Amos Komensky de Benicàssim i a les viles de les famílies benestants, ara reconvertides en lloc de repòs (Villa Álvarez de Vayo, Villa de Máximo Gorki, Villa del General Miaja), els convalescents comencen la seva rehabilitació i, els menys greus, s'apropen a contemplar el mar i a gaudir del primer raig de sol. En l'última seqüència, els milicians surten de nou cap al front, uns a peu i altres dalt d'un camió, amb els punys alçats,

Figura 5. Fotograma del documental *Victoire de la vie*. Soldats ferits en un tren sanitari a l'espera de ser traslladats a un hospital. 1937. (Foto: Web Ciné-archives).

mentre que sentim: “*Avec de tels hommes l’Espagne ne peut pas mourir. L’idéal pour lequel ils ont prodigué leur sang est un idéal de PAIX. Pour que leurs enfants grandissent dans la joie. Pour les belles moissons de demain. L’Espagne au grand coeur doit vivre. L’Espagne vivra*”.

El documental va ser presentat l’1 de gener de l’any 1938 a París a la seu de Films Populaires gratuïtament, però amb la “*condition: una collecte après le passage du film choisi*”³¹ i el 27 de juny del mateix any a la Salle Pleyel, entre altres llocs.³² També el 2 de gener de l’any 1939, a les acaballes de la guerra, a Rennes, a la Maison du Peuple, la seva projecció,³³ a 3 francs la sessió, es va escenificar amb dues ambulàncies de la Centrale Sanitaire Internationale que es presentaren davant del cine.

En la mateixa línia, en aquest cas, en l’àmbit assistencial i dels refugiats i infants evacuats, es rodaren altres documentals, produïts per la Medical Bureau and North American Committee to Aid Spanish Democracy com *A people is waiting* (1939), la seva versió francesa, *Un peuple attend*, o també coneguda com *Refuge*, no localitzable) i també el documental produït per l’Office International pour l’Enfant, com *SOS Espagne* (*SOS Spain*, 1938, versió americana. Una còpia està dipositada al MOMA). Finalment *Basque Children’s Committee* (*Au secours du peuple catholique basque*, 1937, no localitzable), de l’evacuació de milers de nens espanyols, principalment bascos, i allotjats temporalment al Regne Unit, sota la direcció de Jean-Paul Le Chanois (alies Jean Paul Dreyfus).

Un altre documental sanitari va ser *Sanidad en el frente y en la retaguardia* (també conegut com *La labor del gobierno de frente popular por la sanidad del pueblo*) de Rafael Gil, produïda pel Ministerio de Sanidad de l’Espanya republicana i distribuïda per Popular Films. És consultable a la web Ciné-archives.³⁴ El documental és de l’any 1937, en blanc i negre, amb una durada d’11’ i amb guió i comentaris del Dr. Juan Planelles, director dels serveis sanitaris del Ejército del Centro, inspector general de Sanidad Militar i subsecretari de Sanidad del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad. S’exemplifica el treball sanitari portat a terme per aquest ministeri, en especial a la ciutat de Madrid. Tot i els desastres causats pel feixisme, tal com diu el narrador (“*La sanidad del pueblo tiene un enemigo que es común a todas las instituciones democráticas: el fascismo. Sus negros aviones destruyen hospitales, ametrallan quirófanos y convierten a los enfermos en presuntos objetivos militares. Nada se respeta*”), no importa, perquè gràcies a les tasques del Front Popular, el país ho superarà. Les imatges pretenen mostrar el bon estat sanitari de la ciutat i com gràcies al govern, els nens són ben atesos en els dispensaris mèdics.

També es rodà el documental *Solidaridad Internacional con los delegados holandeses* de l'any 1938 i amb una durada de 5'; el reportatge està dedicat a l'arribada a Barcelona d'una delegació holandesa de l'organisme internacional Hulp aan Spanje (*"Ayuda a España"*) que lliurà queviures al Comitè d'Ajuda a l'Espanya Republicana. Aquesta delegació va visitar els ferits de diversos hospitals de Catalunya, els quals van ser obsequiats amb cigarretes. Es té notícia de la seva estada al nostre país a través de la premsa de l'època: *"La delegación holandesa de ayuda a España: La causa de la República española merece el apoyo y el cariño de todos los verdaderos cristianos"*.³⁵ El film és consultable a la web Mémoire filmiques Pyrénées-Méditerranée.³⁶

A finals de l'any 1938 o principis de l'any 1939, es rodà un documental incomplet *Aide de la Centrale Sanitaire Internationale aux réfugiés espagnols*, amb imatges realitzades pel director Jean Paul Le Chanois, amb una durada de 10', sense so i consultable a la web Ciné-archives³⁷ amb la finalitat de mostrar la tasca duta a terme per la Centrale Sanitaire Internationale i els reconeixements mèdics als fills dels refugiats espanyols.

Un últim apunt, cal dir que al llarg de la guerra es produïren altres documentals propagandístics i en alguns d'ells es mostra imatges de contingut sanitari com pot ser el documental *El frente y la retaguardia* (1937, es visionen imatges del palau de Romania de l'antiga Exposició Universal de Barcelona, ara reconvertit en hospital de sang), *Tren hospital* (1937, no localitzable, on es descriu l'eficàcia d'aquests trens hospitals per la recollida i trasllat dels ferits a centres hospitalaris), el documental de no-ficció, *La silla vacía* (1937, on es mostra el doctor Sergei S. Yudin operant a l'interior d'un tren hospital),³⁸ *L'Espagne* (1937, de Jean-Paul Dreyfus, on es mostra imatges de ferits en un sanatori i *Espagne vivra*³⁹ (1939, d'Henri Cartier-Bresson, un cant a l'ajuda humanitària, de la tasca del Secours Populaire en la recol·lecta per la compra de llet per als nens d'Espanya, l'enviament de menjar i roba. A la vegada es mostra una riuada de refugiats creuant els Pirineus).

CONCLUSIONS

Concloem dient que aquests documentals de contingut sanitari, no només són testimoni important pel seu valor històric i com a font documental de la història de la Guerra Civil Espanyola, sinó també, pel seu valor fílmic (seguiren les teories revolucionàries del muntatge dels directors de la talla de Serguei Eisenstein, Vsévolod Pudovkin o Oleksandr Dovjenko). Així mateix es mostra l'aportació de la solidaritat

internacional amb les víctimes de la guerra i per la causa republicana, en especial de la classe mèdica internacional, que va ser un dels principals productors per a la realització d'aquests documentals. Tot el que ha estat exposat en aquest article, ha estat tractat àmpliament per diversos autors, i per tant són estudis de referència per a futures investigacions, a la vegada que s'ha cregut oportú consultar les hemeroteques generals, una font valuosíssima per conèixer el que succeïa al front i a la guerra.

NOTES

1. Un exemple de com les productores catalanes van promoure l'aspecte sanitari en els documentals, ho trobem en una notícia del diari *La Vanguardia* del 13 de desembre de l'any 1938: "S'obre un concurs de guions sinòptics de pel·lícules curtes d'un o dos rotlles basats en propaganda antifeixista. Entre els temes que es poden realitzar s'hi troba la sanitat. Els guions acceptats per al rodatge tindran una gratificació de 1.000 pessetes, a més dels drets que puguin ser concedits a l'autor. Adreçar aquests escrits a Films Llibertat, Fontanella, 11".
2. Segons l'historiador Josep Maria Caparrós i Lera (vegis *El Cinema de propaganda durant la Guerra Civil Espanyola*), la productora *Cameramans al Servicio de la República* va rodar el curtmetratge *Salvaguarda del miliciano*, el qual fou encarregat pel Casal del Metge de Barcelona, i dirigit per l'escriptora i dramaturga Cecília A. Màntua. Però, segons l'historiador Carlos Fernández i Cuenca, la participació del Casal del Metge en aquest curtmetratge és qüestionada i ho atribueix al cineasta anarquista Félix Marquet i al SIE Films Barcelona (vegis *La Guerra de España y el Cine*). Aquest documental no es troba localitzable. Anava destinat als soldats i les regles higièniques que ha d'observar un bon milicià.
3. Tot i no ser d'àmbit sanitari, el SRI van produir els documentals *Defensa de Madrid* (1936 i 1937), *El frente del campo*, *Éxodo* i *Guernica* (1937).
4. Enllaç al documental Transfusió de sang. Consultable a: <<https://www.europeanfilmgateway.eu/detail/TRANSFUSI%C3%93%20DE%20SANG/fdc::76c58a244f39e8d420868b41be29e451>>. [Consulta: 16 gener 2022].
5. *Última hora*, 7 gener 1938, p. 4.
6. *La Vanguardia*, 17 desembre 1937, p. 10.
7. *La Vanguardia*, 18 setembre 1938, p. 2.
8. *La Vanguardia*, 15 juliol 1937, p. 3.
9. <https://wellcomecollection.org/works/hb7wfbuz>

10. Enllaç al documental Instituto Hispano Canadiense de Transfusiones de Sangre (versió en francès). Consultable a: <<https://www.rtve.es/play/videos/archivo-historico/instituto-hispano-canadiense-transfusion-sangre/2925474/>>. [Consulta: 16 gener 2022].
11. Enllaç al documental Heart of Spain (versió en anglès). Consultable a: <<https://spanishcivilwar.ca/islandora/object/emic%3A7efd8668-bbd7-4730-94af-920050000d6d>>. [Consulta: 16 gener 2022].
12. Enllaç al documental Heart of Spain (versió en anglès). Consultable a: <<https://leohurwitz.com/movie/heart-of-spain/>>. [Consulta: 16 gener 2022].
13. Segurament aquestes imatges són d'arxiu, concretament dels noticiaris dels reporters russos Román Karmén i Boris Makaseiev, que van ser enviats a Espanya per realitzar una sèrie de reportatges cinematogràfics en suport al govern de la República.
14. Es van realitzar diversos documentals amb relació a la persona de Norman Bethune, amb *Bethune* (Donald Brittain, 1964), *Bethune* (Eric Till, 1977), *Bethune, la forja de un héroe* (Philip Borsos, 1990).
15. Treballava a l'Hospital de Harlem de Nova York. Va ser voluntària a la Guerra Civil Espanyola. També apareix en el documental *Return to life*. Formava part del "The Negro Committee to Aid Spain" on, en un fulletó publicat a la premsa titulat "*¿Qué tiene que ver los negros con España ?*" justificava la seva presència en aquesta guerra.
16. *New Masses*, 5 octubre 1937, p. 18.
17. *The Omaha Guide*, 30 octubre 1937, p. 4.
18. *Evening star*, 23 agost 1937, p. B-16.
19. *The Chapel Hill weekly*, 25 febrer 1938, p. 2.
20. Enllaç al documental Coeur d'Espagne. Consultable a: <<https://parcours.cinearchives.org/Les-films-COEUR-D-ESPAGNE-731-48-0-1.html?ref=>>>. [Consulta: 16 gener 2022].
21. *Última hora*, 12 octubre 1937, p. 4.
22. *Le Progrès de Loir-et Cher*, 10 març 1938, p. 5.
23. *L'Humanité: journal socialiste quotidien*, 9 maig 1938, p. 6.
24. *Rouge-Midi*, 1 març 1938, p. 4.
25. *Le Populaire*, 17 març 1938, p. 8.
26. *L'Humanité: journal socialiste quotidien*, 10 abril 1938, p.4.
27. *La Humanitat*, 13 novembre 1937, p. 2. Quan se cita el "Dr. Kline" entenem que és una confusió i en realitat es fa referència al director del documental, Herbert Kline.

28. *Commune: revue de l'Association des écrivains et des artistes révolutionnaires*, 1 gener 1938, p.1405.
29. Enllaç al documental *Victoire de la vie*. Consultable a: <<https://www.cinearchives.org/Catalogue-d-exploitation-VICTOIRE-DE-LA-VIE-494-94-0-1.html?ref=0647fa5c6b017d0a42da088a9bcd8f6>>. [Consulta: 16 gener 2022].
30. Segurament es refereix a la torre Rigolisa (Puigcerdà) confiscada pel President Companys i lliurada a l'associació solidària Foster Parent's Scheme for Children in Spain, creada el gener de l'any 1937 per John Langdon-Davies, periodista anglès. L'objectiu de l'associació era allotjar-hi els nens orfes de la guerra, que eren adoptats per les llars angleses, pagant la quantitat d'un xiling al dia. Vegis el llibre "El xalet de Puigcerdà. Solidaritat sota les bombes", escrit per Jordi Finestres.
31. *Le travailleur des cuirs & peux*, 1 gener 1938, p. 3.
32. *Paris-soir*, 27 juny 1938, p. 7.
33. *L'Ouest-Éclair*, 2 gener 1939, p. 6.
34. Enllaç al documental *Sanidad en el frente y en la retaguardia*. Consultable a: <<https://www.cinearchives.org/recherche-avance%C3%A9-SANIDAD-EN-EL-FRENTE-Y-EN-LA-RETAGUARDIA-424-49-0-1.html?ref=fdec9eef21b0c0aa34e659309c9321c5>>. [Consulta: 16 gener 2022].
35. *La Vanguardia*, 8 setembre 1938, p. 6.
36. Enllaç al documental *Solidaridad Internacional con los delegados holandeses*. Consultable a: <<https://www.memoirefilmiquedusud.eu/es/collection/item/1745-solidaridad-internacional-con-los-delegados-holandeses?offset=1>>. [Consulta: 16 gener 2022].
37. Enllaç al documental *Aide de la Centrale Sanitaire Internationale aux réfugiés espagnols*. Consultable a: <https://www.cinearchives.org/Catalogue-d-exploitation-AIDE-DE-LA-CENTRALE-SANITAIRE-INTERNATIONALE-AUX-REFUGI%C3%89S-ESPAGNOLS-_L_-494-58-0-3.html?ad87ee84abc6e4880e73>. [Consulta: 16 gener 2022].
38. Se cita al doctor Yudin (minut 14'): "*En el hospital de campaña se trabaja, se hacen transfusiones de sangre tuteladas por el doctor Yudin, procedente de la Unión Soviética. Transfusión de sangre en plena marcha del tren. Opera el camarada Yudin, llegado de la Unión Soviética*". És, però, una notícia que s'ha de posar en quarantena, perquè no ens consta que aquest reconegut cirurgià fos voluntari durant la Guerra Civil Espanyola.
39. El film és consultable a la web Fondation Antonio Machado (<http://www.machado-collioure.fr/films-espagne-1936-1939/>) i a la web Ciné-archives (

BIBLIOGRAFIA

- DURAN JORDÀ, Frederic. "El Servei de Transfusió de Sang al front. Organització-Utilitatge". A: *La Medicina Catalana* [Barcelona], 1937; 43-44: 512-516.
- BERNARD ELLIS, Richard White. "Blood Transfusion at the Front (Film by Dr. Frederic Duran Jordà, Chief of the Spanish Government Blood-transfusion Service)". A: *Proceedings of the Royal Society of Medicine* [Londres], 1938; 31 (6): 684-686.
- FERNÁNDEZ i CUENCA, Carlos. *La Guerra de España y el cine*. 1a ed. Madrid: Editora Nacional, 1972. 2 v. 1094 p.
- GUBERN i GARRIGA, Román. *1936-1939: La guerra de España en la pantalla: de la propaganda a la historia*. 1a ed. Madrid: Filmoteca Española, 1986. 199 p.
- CAPARRÓS LERA, Josep Maria. "El Cinema de propaganda durant la Guerra Civil Espanyola". A: *Revista FilmHistoria* [Barcelona], 1993; 3 (1-2): 373-382.
- DURAN TORT, Carola. "Frederic Duran i Jordà i el servei de transfusió de sang". A: *Gimbernat* [Barcelona], 1993; 20: 83-90.
- DEL AMO GARCÍA, Alfonso. *Catálogo general del cine de la guerra civil*. 1a ed. Madrid: Cátedra: Filmoteca Española, 1996. 1019 p.
- REY i GARCÍA, Marta. *Stars for Spain. La guerra civil española en los Estados Unidos*. 1a ed. Coruña: Edicions do Castro, 1997. 517 p.
- HERVÁS PUYAL, Carles; CAHISA MUR, Manuel. "Notas históricas sobre el hospital de sangre número 18 de Barcelona (1936-1939)". A: *Gimbernat* [Barcelona], 1997; 27: 173-184.
- CRUSELLS i VALETA, Magí. *Las Brigadas Internacionales en la pantalla*. 1a. ed. Ciudad Real: Universidad de Castilla - la Mancha, 2001. 516 p.
- GARCÍA i LÓPEZ, Sonia. *Spain is us. La guerra civil española en el cine de la Popular Front (1936-1939)*. 1a. ed. València: Publicaciones de la Universidad de València, 2013. 255 p.
- BARRERA PUIGVÍ, Agustí. "Dos metges en temps de guerra (1936-1939): Frederic Duran i Norman Bethune". A: *Sessió d'Estudis Mataronins* [Mataró], 2015; 31: 111-117.

RIAMBAU i MÖLLER, Esteve. *Laya Films i el cinema a Catalunya durant la Guerra Civil*. 1a. ed. Barcelona: L'Avenç, 2018. 296 p.

SEBASTIAN BROWNE, Jonathan. *Contested Care: Medicine and Surgery during the Spanish Civil War* [En línia]. Anglaterra: University of Kent, maig 2017. <https://kar.kent.ac.uk/id/eprint/61266> [Consulta: 13 setembre 2021].